Original scientific paper

Lábadi Károly

DRÁVASZÖGI NÉPI KALENDÁRIUM

Alig több mint ötven évvel ezelőtt, 1934-ben *Berze Nagy* János, a *baranyai* magyar néphagyományok összegyűjtője már arról panaszkodott, hogy falujárásai során akadtak olyan települések, ahonnan egy-két napi megfigyelés után üres kézzel kellett távoznia. „Azt láttam ugyanis – írta később –, hogy ezeken a helyeken az iskola, a rádió, a színház, a mozi, a falusi táncmesterek és az olcsó, idegen szellemű sajtótermékek már mindent letaroltak, amit még lehetne s érdemes volna menteni" *(Berze Nagy* 1940. VII–VIII.). A gyűjtőnek azonban mégsem maradt üresen a tarisznyája: 64 községből hozzávetőlegesen 4500 adatot és 700-nál is több dallamot sikerült összeszednie. Ebben a mérhetetlen gazdag termésben a népi kalendárium ünnepeire, azaz a jeles napokról azonban összesen csak 287 adatot jegyzett le. Ezek közül is több egyforma, csak másmás településen került rögzítésre. A jeles napi szokások és hiedelmek lényegesen visszafogottabb számban jelentkeztek, mint más vidékeken. Jóval későbbi gyűjtésekben pl. az *Alföld (Bálint* 1980.), *Kalotaszeg (Vasas–Salamon* 1986.) vagy a *Középső-Ipoly* menti palócság *(Csáky* 1987.) ünnepei ilyen szempontból sokkal színesebb képet mutatnak.

Tájunkon már a XVI. század közepén gyökeret vert a kálvinizmus szigorúbb, puritánabb irányzata. Az új eszméknek, a reformáció tanainak útraindító első helységei éppen a *Drávaszög*ben voltak (1. *Baranyai* 1977., *Lábadi* 1984.). Az eltelt évszázadok során az egyszerűségben szigorú elveket hangoztató új vallás a jeles napi szokások tekintélyes részét kiszorította, sőt meg is szüntette. Hiányzik pl. a *Balázs-* és *Gergely*-járás, a pünkösdölés, a *Szent Iván* napi tűzugrás. A megmaradt szokások köre is leszűkült: a karácsonyi és húsvéti maradék szokások halványabbak lettek, elszegényedtek. A népszokások költészetének vizsgálatakor állapítottuk meg, hogy ha egy-egy szokás társas összejövetellel (családi-rokoni találkozó, felvonulás és bál stb.), mulatsággal volt összekötve (névnap, disznótor, újév, farsang, aratás, szüret, fonó, fosztó stb.), akkor szórakoztató jellege révén színesebbnek maradt meg *(Katona–Lábadi* 1986. 65.).

Hogy milyen erős volt a kálvinista papság hatása, azt egy *kopácsi* példával lehet szemléltetni: a legtöbb társadalmi alkalmat igyekezett ellenőrzése alá

vonni. A hajdani öregek még a névnapozást is a templomban kezdték. Mivel a legtöbb jeles nap valami módon templomi ünnep volt, az egyházi hatás meglátszik azokon a kinti ünnepeken is, amelyekről a lakosság emlékezett meg. Szembetűnően az egyházi énekek erős hatása érvényesül a szokásköltészetben.

Mivel a *Drávaszög* népe évszázadokon keresztül sok vonatkozásban (társadalmi, gazdasági, közigazgatási, vallási stb.) a *Berze* által vizsgált területtel tartott fenn kapcsolatot, hagyományaira, ünnepeinek szokásain is az abból az irányból érkező hatások éreztették legjobban befolyásukat. A *Baranyai magyar néphagyományok (Berze* 1940.) közzététele után majd fél évszázaddal a *drávaszögi* jeles napokhoz kötődő szokások összegyűjtése is részben egészen máig a *Berze* által konstatáltakat is tükrözi. Azonban nemcsak *Baranyá*ból, hanem *Szlavóniá*ból is érkeztek hatások. Az évszázadok óta fennálló házasodási útvonal az ünnepi szokások jövésének-menésének is megfelelt (1. *Penavin* é. n., 1975., 1978. megfelelő címszavait; *Penavin* 1981.). Ha nem is tekinthető túlságosan jelentékenynek, de a *Dunán* keresztül – elsősorban a *Hegyalja* borkereskedést folytató falvaiban – az *Alföld* irányából is átszivárogtak hatások (pl. más műfajnál, a balladaforgalomban egyértelműen kimutatható ez az útvonal, 1. *Katona–Lábadi* 1980.). Jelentőségük főleg a XIX. századra vált erőteljesebbé, ami a *hegyaljai* szokásoknál mennyiségileg és minőségileg is érzékelhető. A gyarapodásban a katolikus vallású lakosság újbóli megtelepedését és erősödését sem lehet figyelmen kívül hagyni. Részben ennek a folyamatnak az eredménye, hogy ezekben a falvakban pl. a *Luca*, a *Vince* napi stb. szokások gazdag és árnyalt köre maradt fenn.

Bármilyen hosszú idő, szemléletbeli, vallási változás telt el a régi pogány ünneplésektől vagy a középkori, kereszténnyesített újévi és a többi ünnepi hagyományoktól, a *Drávaszög*ben is a nép emlékezete erősebbnek bizonyul a felejtésnél. Ennek köszönhető, hogy még ma is, ha egyre kevesebbszer, de még magnetofonra vehetők a fogyó köszöntőszövegek vagy szokáselbeszélések. *Bod* Péter „az inneplésben gyönyörködő kegyes olvasó"-hoz intézett beszédében általános érvényűen fogalmazta meg, hogy az ünneplés szokása „eleitől fogva megvolt az emberi nemzetségben", s hozzáteszi, „nem is lehet minden babonát eltörölni, amíg az ember lészen a földön" *(Bod* 1757. 83.).

A dolgozatba a *Drávaszög* tíz településének jeles napokhoz fűződő szokásai, hiedelmei kerültek. A *Hegyalja* falvai – *Vörösmart* (Zmajevac), *Csúza* (Suza), *Sepse* (Kotlina), *Hercegszöllős* (Kneževi Vinogradi), *Kő* (Kamenac) és *Karancs* (Karanac) – a *Duna* mentén, a terület északi részén találhatók. Legdélebben a *Duna* és a *Dráva* árterületének peremén az *Alfaluk* – *Laskó* (Lug), *Várdaróc* (Vardarac), *Kopács* (Kopačevo) és *Bellye* (Bilje) – terülnek el. A gyűjtés 1973-tól 1986-ig folyt. Az adatközlők emlékezete és a szórványos írott források révén a XIX. század közepéig visszanyúló legrégibb „szokás-gyökereket" lehetett találni.

A naptári év szokásai a téli, tavaszi és a nyári napforduló köré szerveződtek. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért azonban lemondunk arról, hogy ilyen rendben mutassuk be őket: felsorolásuk és közzétételük a naptári év rendjét követi.

Az újév első napját, január elsejét már a régi *Róma*ban nagy vígságokkal, kicsapongásokkal ünnepelték. *Janus*, a kezdet és a vég istenének tiszteletére ünnepségeket rendeztek. Egymásnak minden jót és szépet kívántak, ajándékokkal lepték meg egymást a rómaiak. „A pogányok keresztényekké lévén, ez a megrögzött szokás a keresztények közé is béjött, hogy azt töltöttek (1) nagy vígasságban, táncban, vendégsében, (2) egyik a másiknak köszöntésekben, (3) ajándékoknak küldözésekben, amelyek mind édesekből, mézes tésztaneműből, figékből állottak. (4) Utcákon nyargalódzottanak, a gazdagoknak ajtajoknak éneklettek, muzsikáltak. (5) Zöld füvet, ágat tettek el a házban, a személyek számok szerént abból jövendöltek. (6) Tüzet és házi eszközöket azon a napon ki nem adtanak" *(Bod* 1757. 92–93.). De erről a régi szokások követéséről már korábban élt szerzők is tudósítanak. *Galeotto* Marzio a *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről* szóló könyvében híven beszámol a magyarok újévi szokásairól: „Újesztendő napján, Krisztus körülmetélésének ünnepén, a magyarok strená-t szoktak adni, vagyis újévi ajándékot az új esztendő szerencsés előjeléül. Strena a strenus szóból származtatható, ami annyit jelent, hogy jobb felől való... Úgy szokás, hogy az emberek ajándékot kérnek a királytól feléje tartott szerszámaikba, a szerint, kinek mi a mestersége. A síposok sípjukat, a trombiták trombitájukat, a citerások citerájukat, a szakácsok fazekaikat és pecsenyeforgatók villáikat, mások egyéb megfelelő mesterségbeli szerszámukat viszik (Mátyás) elébe. A király a fazékba néhány aranyat tett, s a sípba, trombitába és egyéb dolgokba is megfelelő ajándékot dobott; még a királyi pincemester is kitalálta a csengésből, hogy pénz esett feltartott serlegébe..." *(Galeotto* 1979. 71–72.). Az 1485 tavaszán keletkezett munka az úgynevezett pogány szokások továbbélését is bemutatja és megörökíti a vidám lakomáiról, szellemes társalgásairól, tudós beszélgetéseiről híressé vált *Mátyás* udvarában.

Az egyház a pogány szertartások ellensúlyozására a régi *Janus*-ünnepségek napjára rendelte el *Jézus* körülmetélésének ünnepét. A XVI. századig ugyanis az esztendőt karácsony napjától, azaz december 25-étől számították. A január elsejétől történő évkezdést csak *XIII. Gergely* pápa 1582-es naptárreformja tette lehetővé. Így nem csoda, hogy az újév napjához kapcsolódó hagyományok többsége a karácsonyi ünnepkörig nyúlik vissza.

A *drávaszögi* falvakban újév reggelén vagy előestéjén gyerekcsoportok jártak köszönteni ugyanúgy, mint arról *Bod* Péter is szólt. Prózai vagy verses köszöntőik legtöbbje egészséget, jómódot, gazdagságot, szerencsét kívánó vagy adománykérő volt.[1] A köszöntőszövegek zöme nem népi eredetű, inkább egyházi vagy iskolai indíttatású, ám a nép befogadta, megőrizte és sajátjának tekintette ezeket a szövegeket. Közülük számosnak a dallama régi eredetű. A *drávaszögi* kántálásról, köszöntésről a legrégibb írásos tudósítás 1857-ből származik. *Ács* Gedeon[2] naplójában jegyezte le: „Baranyában kántáló fiúk járnak az ó év estvéjén holmi rygmusokkal min p.(éldának) o.(káért) Új esztendő vígságszerző. Most kezd újulni stb. Reggel pedig köszöntők járnak tisztelkedni, néhol cigány bandák is" *(Ács* 1856–1857. 83.).

A köszöntőt, amely igen népszerű lehetett az egész *Drávaszög*ben, majd száz évvel később *Kiss* Lajos újból felgyűjtötte:

Új esztendő, vígságszerző
Most kezd újulni;
Újulással víg örömet
Akar hirdetni,
Akar hirdetni stb.
(*Kiss* 1972.)

Széles körű elterjedtségét *Lábadi* Klára *laskói* adatai (*Lábadi* 1980.) vagy *várdaróci* és *kopácsi* gyűjtések is alátámasztják.

A kántálókat a háziak édességgel, dióval, itallal kínálták meg, vagy pénzt adtak nekik.

A köszöntés mellett az újévhez számos hiedelem és szokás kapcsolódott. *Laskón* azt tartották, ha újév reggelén abba a házba, amelyikben várandós asszony volt, férfivendég érkezik elsőnek, fiúgyerek születik. Ha nő volt az első látogató, akkor leánygyerekre számíthattak a háziak. A hiedelem a vemhes állatokra is érvényes volt: olyan nemű utódokat hoztak a világra, amilyen nemű látogató érkezett elsőnek a házba újév reggelén.

Az újévi ebédhez bőségvarázsló hiedelmek fűződtek. Ebédre nanóbabot[3] kell főzni, és fánkot kell sütni, hogy nagyra dagadjon az erszény, teli legyen a pénztárca egész éven át, s a család ne nélkülözzön, bőségben, gazdagságban éljen. *Laskón*, *Várdaróc*on és *Kopácson*, valamint a *Hegyalján* azt is tartották, hogy újévkor semmiképpen se kerüljön szárnyas, csirke, baromfihús az asztalra. Legjobb disznó orrát megfőzni babbal. A disznó előre túr, a csirke hátra kapar, azaz „inkább előre menjünk a gazdagságban, mint hátra" – mondogatták. A sertés viselkedését a gyarapodással, a csirke hátrafelé kaparását az anyagi jólét romlásával hozták kapcsolatba.

Vince (jan. 22.) – *hispániai* vértanú volt. *Karancs* lakossága úgy tudja, hogy a bor védőszentje. A férfinév a latin *Vincentius* rövidüléséből keletkezett, s jelentése: győztes, győzedelmes. Ezért nem csoda, hogy a naptárban elfoglalt helye alapján évszázadokon át úgy tisztelték, mint aki győzelmet arat a tél felett, s közelebb visz a tavaszhoz. Napjához időjárási regulák fűződnek. Az aznapi időjárásból főképp a várható szőlőtermésre, bormennyiségre kíséreltek meg következtetni. Mindeddig azonban nem sikerült fényt deríteni *Vince* napjának a szőlővel és borral való kapcsolatára. *Bálint* Sándor úgy vélte, hogy talán nevének „a vinum szóval rokon hangzása magyarázza, hogy a szőlőművesek névnapjának időjárásából a következő bortermésre szoktak jósolni" (*Bálint* 1977. 168.).

A *Vince* napi regulák zöme szerint *Ha csorog Vince, telik a pince*, azaz ha ezen a napon olvad vagy esik az eső, jó bortermésre lehet számítani. *Csúza, Karancs, Kopács, Laskó, Sepse, Várdaróc* és *Vörösmart* lakói többen így hitték. A regulának vannak olyan változatai is, amelyek kevésbé ritmikusak, költőiség helyett inkább csak a ténymegállapításra szorítkoznak: *Ha esik az eső, sok bor lesz (Csúza, Hercegszöllős, Karancs, Kopács, Laskó, Sepse, Várdaróc* és

Vörösmart), Vince napkor *Ha csorog az eresz vagy eszterha, akkor telik a pince (Kopács, Laskó, Várdaróc)* vagy *Ha csorog az eresz, jó szőlőtermés lesz.*

A másik verses regula, amely szöges ellentéte az elmondottaknak, jó idő esetén jósol bőséges szőlőtermést: *Ha fénylik Vince, telik a pince* mondják *Csúza, Karancs, Kopács, Laskó, Sepse, Várdaróc* és *Vörösmart* lakói. Ugyancsak léteznek változatai: *Ha fényes Vince, tele lesz a pince (Csúza), Ha szépen fénylik Vince, megtelik borral a pince, gabonával pajta, csűr (Csúza), Ha fénylik Vince, majd megtől a pince (Karancs).*

Csúzán ezen a napon *vincevesszőt* metszettek: a szőlőtőkéről néhány veszszőt a meleg szobába vittek, vízbe állították, s attól függően, mennyire hajtott ki, következtettek a várható szőlőtermésre. A *kopácsi* gazdák úgy tartották, sok bort kell inni ezen a napon, hogy jó legyen a szőlőtermés. A *Hegyalján* ekkor járta a *vincézés* is: barátok kimentek a szőlőültetvényekre, megnézték, milyen a vesszők állapota, majd utána a pincékben gyülekeztek. Kolbászt, szalonnát sütöttek, s borozgatás közben beszélgettek, dalolgattak.

Január 25., *Pál* apostol megtérésének ünnepe. A magyar ünnepnév a *conversio sancti Pauli* latin ünnepelnevezés lefordításából született. A nép köréből a télből kifelé tartó évszakban fordulónap lett belőle, amelynek időjárásából próbálták kiolvasni a várható gazdasági év kilátásait. Ekkortájt az idő ugyanis már nagyon lassan kezd tavaszba fordulni.

A legtöbb *drávaszögi* faluban úgy tudták, hogy ezen a napon van a tél fele: *Pál fordulása fél tél (Csúza, Hercegszöllős, Kopács, Laskó, Sepse, Várdaróc* és *Vörösmart).*

Csúzán és *Vörösmarton* azt is mondták, hogy *Fél tél, fél kenyér,* ami azt jelentette, hogy ha még megvan a télire készített élelem, takarmány, tüzelő fele, nem lesz baj, kitelel a család.

A nap megnevezésével függ össze az a hiedelem is, hogy ezen a napon a medve megfordul, kijön a barlangjából: Ha szép időt talál, meglátja saját árnyékát, visszamegy odújába, mert tovább tart a zimankó; ellenben ha rossz, borús az idő, kinn marad, mert a tél már nem tart sokáig.

Várdaróc és *Sepse* népe úgy tudta, hogy ettől a naptól kezdve fordul az időjárás – jobbra, illetve rosszabbra. *Laskón* a hátralevő tél negyvenes napjának tartották, azaz ha ekkor kisüt a nap, még negyven napig tart a tél.

Tiszta idő ezen a napon jó termést ígér: *Ha Pál-fordulat tiszta, bőven terem mező, puszta (Csúza); Ha fénylik Szent Pál, minden termés szépen áll (Csúza); Pál fordulása napján, ha tiszta az idő / bőven terem puszta, mező. / Ha fénylik is Szent Pál, / Akkor minden termés szépen áll (Vörösmart).*[4]

Ha azonban ködös az idő, abban az esztendőben az emberre döghalált jövendöltek: *Pál fordul köddel, ember hull el döggel (Csúza, Karancs, Kopács, Sepse, Vörösmart).*

A csíziók jóslásait összefoglalva őrizte meg a *Pál fordulására* szerkesztett *laskói* szentencia:

Pál fordulása, ha tiszta,
Bőven terem mező, puszta.
Ha szeles, jön hadakozás,

Ha ködös, embernek sírt ás,
Ha pedig esős vagy nedves,
Lesz a kenyér igen kedves.[5]

Február – Bőjtelő hava

Ilyentájt a hosszú tél már nyomasztóan hat az emberre, csak az vígasztalja, hogy a napok egy tyúklépéssel növekednek, s a naptár, ha lassan is, de tavasz felé fordul. *Január, február, itt a nyár* vagy *Január, február, fú és havaz, úgy lesz tavasz* – mondogatják, s e szólásfélék optimizmusát már a februári hóesések sem tudják elfojtani *(Lábadi* 1986. 114.).

A római katolikus egyházban *Szűz Mária* tisztulásának *(Purificatio B. Mariae Virginis)* ünnepeként tartják 2-át, *Gyertyaszentelő*t. Erre esik a gyertyák templomi megszentelése – amiről tudtak *Laskó*n, *Karancs*on, *Vörösmart*on –, amelyhez számos hiedelem fűződik. Tulajdonképpen ősi jeles nap: már a rómaiak ezen a napon ünnepelték *Februust,* illetve *Plutót,* s tiszteletükre égő fáklyákat gyújtottak.

A nép körében időjárásjelző nap lett belőle. *Drávaszög*-szerte ismert a medvéhez fűződő hiedelem: Ha kijön az odújából, és a napfényben meglátja az árnyékát, visszafordul, mert még tart a tél. Ha kinn marad, a tél már nem tart soká. *Kopács*on ugyanilyen jelentésű regulát ismertek: *Ha kibújik a medve a likából,*[6] *ha talál havat, visz, ha nem, hoz.*

Népünk ezt a dátumot negyvenes napnak is tartja: ha ekkor kisüt a nap, még negyven napig tart a tél *(Karancs, Kopács, Laskó, Várdaróc, Vörösmart).*

A napsütés nem jót jelent, mert *Ameddig süt a nap, addig hadar a hó (Csúza, Laskó, Sepse, Vörösmart). Csúzán* és *Vörösmart*on a régi öregek így figyelmeztettek: *Ha fénylik a gyertyaszentelő, az ízéket vedd elő!* Azt jelenti, hogy derült idő esetén még hidegre kell számítani, nem lehet abbahagyni a tüzelést.

Ugyancsak a tél várható hosszáról, a fagyos napokról próbáltak valamit megtudni, amikor gyertyát szúrtak a földbe: Ameddig sárba lehet dugni a gyertyát, addig még megfagy a föld *(Csúza, Várdaróc, Vörösmart).*

Julianna napja 16-án van. Sokan vannak a név viselői, ez a női név az egyik legelterjedtebb. Csupán *Laskó*n hetvenhatot számláltak meg viselőjéből *(Lábadi* 1980. 240.). *Bolondoznak a Julisok* – mondják, ha hó esik névnapjukon.

Zsuzsannát 19-én mutatja a naptár. Ezen a napon hosszú hallgatás után megszólalnak a pacsirták, s jelzik a tavasz közeledtét. Azt is mondják, hogy *Zsuzsanna elpisálja a havat,* azaz a tél már nem sokáig tart *(Penavin* 1981.[2] 481.).

Jégtörő Mátyás napja 24-ére esik. Időjósló nap. Azt tartják, hogy ezen a napon *Mátyás* töri a jeget, azaz ha névnapjakor hideg van, utána megenyhül az idő. Vagy: *Mátyás ront, ha talál, ha nem talál, csinál (Lábadi* 1986. 153.), amely szólás azt jelenti, hogy ha 24-én hideg van, utána megenyhül az idő; ha ellenben jó a nap időjárása, süt a nap, később még hideg lesz. *Kopács*on az ezen a nap fogott csukahal neve *Mátyás csukája (Lábadi* 1987.[2] 117.). Szerencsét hoz.

Január 6-ától *hamvazószerdá*ig tartó időszak a *farsang.* Megítélésében mind

a katolikus, mind a protestáns egyház prédikátorai a XVI. századtól közös nézetet vallottak, az „ördögök innepének" tartották, hiszen olyankor hiábavaló volt minden intés, mert mind a nemesek, mind a jobbágyok körében egyaránt elszabadult a pokol, felkorbácsolódtak a féktelen indulatok, s az emberek tánccal, mókával, duhajkodással ülték meg a farsangot. S bizony ilyenkor „még a keresztények közt is sok rendetlen, tréfás és vétkes dolgok mentenek véghez. Mert némelyek lárvákat vettenek, különböző nemnek ruhájában öltöztenek, sok vásottságot, feslettséget vittenek véghez: némelyek sokféle figurás köntösöket vévén magokra, mutatták magokat pokolbul jött lelkeknek" – szól panaszkodva és feddően a farsang ünnepléséről *Bod* Péter *(Bod* 1757. 95–96.).

A *drávaszögi Alfaluk*ban a szokások, a játékok farsang utolsó napjához, *húshagyókedd*hez kapcsolódnak. Közülük leglátványosabb a maszkák, a különféle jelmezekbe, maszkokba öltözöttek felvonulása. Jellegzetes alakok az ördög, a cigány, az öregasszonynak öltözött férfi, katona, török, a halász – aki meredővel[7] igyekszik rabul ejteni a szép lányokat –, a háremhölgynek, menyaszszonynak felkészült férfi, arab ember, az állatalakok közül a tehén, a medve. Feltűnően sok a nemek közötti ruhacsere, a nők férfi, a férfiak női ruhát öltenek magukra. A farsangolók efféle ruhacseréjéről már a XV–XVIII. századtól több híradás tudósít. Ezek az alakok a *Hegyalja* falvainak farsangi fölvonulásaiban is megjelennek. A farsangolók alakjai közül azonban pl. hiányzik a betyár. Úgy látszik, hogy ez az *Alföld*ön és másutt is népszerű figura errefelé érdektelen maradt *(Ferenczi* 1982. 921.).

*Kopács*on a maszkák[8] húshagyókedden hosszú menetben járták be az utcákat. A vidám sereget zenészek kísérték. A menet élén csiklit[9] tettek négy kerékre, amelyet lóval vontattak. A csónakban a maszkák tüzet raktak száraz gallyakból – amelyek elégetését a vegetáció elhalásának és újjászületésének szimbólumaként is felfoghatjuk –, s palacsintát sütöttek, amellyel megkínálták a nézőiket. A bámészkodóktól és azokból a házakból, ahova betért egy-egy csoport maszka, tojást kaptak. Vagy eladták, vagy az esti mulatságon megsütve fogyasztották el.

*Laskó*n húshagyókedd reggelén indultak el a maszkák a tűzoltózenekar kíséretében. Jelmezeik a *kopács*iakhoz hasonlítottak. Karjukon kosarat vittek, amelybe tojást gyűjtöttek. A menetben haladó kocsin pedig palacsintát is sütöttek.

A nagy zajjal, lármával járó felvonulásoknak elsősorban adománygyűjtő jellegük volt. Az ajándékba kapott tojásnak az ősi jelképrendszerben újjászületést és növekedést jelképező szerepe van. Az analógiát nem nehéz megérteni, hiszen a farsang is egy időszak végét jelenti, a tél lassú elmúlását, a tavasz közelgő érkezését, vagy két időszak, a farsang és a böjt harca utáni megújulást jelképezheti.

Húshagyókedden még *kakas*ok is végigjárták a lányos házakat *Várdaró*con. Egy csoportban négy-öt fiú rossz ruhákba öltözött, arcukra meg kakasmaszkot tettek. Kartonból vágták ki. A szemnek, a szájnak rést hagytak, az orr helyére kartonból hegyes kakascsőrt illesztettek, s a maszkot pirossal, sárgával kifestették, és kakastollakkal ragasztották tele. Ha bementek valamelyik házba,

a lányokra, asszonyokra ugráltak, mint kakas a tyúkra. A nők természetesen igyekeztek kitérni előlük. A kakasok jutalma mindig tojás volt, amit kosarakba gyűjtöttek. Nem kétséges, hogy a kakasalakoskodók e szokásban is régi szereplőként jelentkeznek, s a termékenység gondolatát, az új élet ígéretét juttatják eszünkbe.

A kakas a farsangi szokáskörben még a *kopácsi kakasütés*nél is fontos szerepet töltött be. Húshagyókedd délutánján a Nagykocsma melletti téren levágott kakasfejet ástak le a földbe. Az érdeklődő nézők és a vállalkozó szellemű fiúk, legények körülállták. A kakasütésre vállalkozó szemét kendővel bekötötték, megforgatták, kezébe hosszabb botot adtak, amellyel el kellett találnia a földből kiálló kakasfejet. Ha többszöri próbálkozás után sem sikerült neki, más kísérletezhetett. A közönség nagy lelkesedéssel szurkolt a versengő ügyességpróbán. Aki eltalálta a fejet, jutalmul a kakasból finom paprikást főztek neki és barátainak az esti maszkabálban, amellyel mindig lezárult a farsangi ünneplés. A győztest az egész közösség ünnepelte, s megtiszteltetésnek számított meghívása a kakasvacsorára.

„*Böllén*[10] – ugyancsak – szokás vót, hogy farsangkeggyén kakast ütöttek. Bekötötték annak a (vállalkozó) szemit, és karót adtak a kezibe. Úgy kellett vergetni. A kakas lábát beásták a fődbe a kocsma udvarán. A bekötött szemű próbálkozót elfordították a kakastól, akkor ahogy visszafordult, úgy ütött a karóval. Aki a kakast leütötte, azt megajándékozták. A kakas a kocsmárosé lett" *(Ferenczi* 1982. 909.). A nagy népszerűségnek örvendő kakasütést az adatközlők német eredetűnek mondták, s tulajdonképpen a szakirodalom is ezt látszik megerősíteni.

Újváry Zoltán úgy véli, hogy a kakas többek között a farsangi szokások összefüggésében is részben bizonyos természeti folyamatot képviselő, részben pedig mint a termékenység, mint a természet különös erővel felruházott állata jelenik meg *(Ujváry* 1980. 275.).

Vidékünk farsangoló szokásaiban vénlánycsúfoló mozzanatok is voltak. A nyelvterületen a XVII. századtól kezdve bőven van arra utalás, hogy egy közösségen belül kicsúfolják a pártában maradt lányokat. *Dömötör* Tekla társadalmi mondanivalót is kiolvasott a vénlánycsúfolásból: „a közösség elítéli azokat, akik a köz számára elsőrendűen fontos kötelezettségüknek, a fajfenntartásnak nem tettek eleget" *(Dömötör* 1979. 93.).

*Lasko*n farsang múltával, *hamvazószerdán* férfiak, főleg legények nagy tuskókat hentergettek a lányok és özvegyasszonyok kapuja elé, s madzaggal a kilincshez kötötték. A nézők közötti fiatal lányok közben hangosan kiabálták:

Elmúlt a farsang, itt hagyott,
Nagylányoknak bút hagyott,
De énnekem nem hagyott,
Mert én még kicsi vagyok.[11]

Március – Böjtmás hava

A kikelet hava, a közelgő tavasz hónapja. *A tavasz ravasz* – mondogatják még ilyentájt pl. *Várdaróc*on, s azt értik alatta, hogy bármennyire szívet, lelket vidító is ez az évszak, időjárása mégis bizonytalan. Akárhogy is alakul azonban az idő, *Tavasszal harapófogóval sem lehet a füvet visszahúzni, kalapáccsal sem lehet visszaverni (Lábadi* 1986. 203). Ennek a szólásnak két jelentése is van: ha elérkezik a tavasz kezdete, hiába a szeszélyes időjárás, a természet megújul, kizöldül; s még azt is közli, a fejlődést nem lehet leállítani.

Gergely napja 12-én van. Mindenütt úgy tartják, ha ezen a napon esik a hó, *Gergely rázza a szakállát.* A múlt századig az egyházi adó fizetésében fordulónap: Az a prédikációs halott, aki lukmafizető[12] volt, az egész összeget meg kellett fizetni utána, ha *Gergely*-nap elmúltával halt meg, ezenkívül adni kellett 2 icce[13] bort és 2 font[14] húst. A lukmát nem fizető után a lelkésznek járt 1 forint, 2 font hús és 2 icce bor. Ha az elhalálozás *Gergely*-nap előtt következett be, a hozzátartozóknak csak az egyházi adó felét kellett kifizetniük.

A hónap 18-án *Sándor,* 19-én *József,* 21-én *Benedek* napját ünneplik. Az első kettő jeles névnap, ekkor névnapköszöntés is járja. A *Hegyalján* a férfiak az ünnepelteket a pincéjükben keresik fel, ott zajlik a névnapozás.

Sándor, József, Benedek, zsákban hozzák a meleget – tartja az e naphoz fűződő szólásmondás, amelynek az az értelme, hogy március 18-a körül megenyhül az idő *(Lábadi* 1986. 182.).

Április – Szent György hava

Ez már a tavasz hónapja, ám időjárása meg-megtréfálja az embereket. Népünk ezért is mondja a kiszámíthatatlanul viselkedőre, hogy *bolondos, mint az április. Ács* Gedeon is azt írta: „Nálunk... bolondok napja" a hó első napja (*Ács* 1857. 84.).

Tizenkettedikén van *Hugó nap*ja. Időjárásjelző dátum: amilyen e nap időjárása, negyven napig ellentétes időjárásra kell számítani.

E tájban kezdődik a *húsvéti ünnepkör* is, amikor a kereszténység *Jézus* feltámadását ünnepli. A jeles nap előtt levő vasárnapon az egyház *Jézus jeruzsálemi* bevonulásáról emlékezik meg. A hiedelem szerint barkócát[15] nem szabad bevinni a házba *virágvasárnap* előtt, mert abban az évben nem kelnek ki a kiscsirkék.

A *kálvin*i tanítás szerint *Krisztus* kereszthalála már meghozta a megváltást, s ezért a református egyház *nagypéntek*et, a húsvétvasárnapot megelőző második napot tekinti legnagyobb ünnepének (*Bálint* 1976. 221.).

A múlt század elején a *drávaszög*i kálvinista falvakban bőjtöltek, mákos csíktésztát ettek, s nagypénteken „Szokásban volt régebben e napon valakit egy kis fizetségért önként ajánlkozót keresztre kötözni, s föl és alá hordani az utcákon, a nézők gúnyjai és szidalmai közt, mert – mondanák – ekként szenvedett Urunk Jézus Krisztus is" (*Ács* 1857. 84.).

Húsvét másnapja, *húsvéthétfő* a fiatalok ünnepe volt. A *locsol*kodási szo-

kásairól, amely igazán csak a katolikus lakosság körében honosodott meg, vált ismertté: „Nálunk húsvét hétfőjén szokás lyányokat locsolni... A tavaszi essők után, mellyeket a magyar köznép aranyessőknek nevez, szebben virágzik a természet. Az ifjú vizet hint kedvesére, ‚rózsájára', hogy az szebben viruljon az ő számára" (*Ács* 1857. 85.). *Laskón* a szokást így beszélték el: „Húsvétkor öntözni mëntek a fiúk, hogy frisebbek lëgyënek a lányok. Ezért főtt sonkát kaptak, főtt kolbászt më̈g piros tojást, inni mëg piros bort, hogy piros arcú lëgyen a nagylány, akit megöntöznek. A gyerekek is piros tojást mëg aprópénzt kaptak. A legények friss vízzel öntöztek, a gyerekek szagos vízzel. A fiúk mindég húsvét másnapján mëntek öntözni vagy locsolni. A lányok, hogy viszszaadják a fiúknak, amit ők kaptak, ők mëg húsvét harmadnapján mëntek a fiúkhoz, csak ők nem kaptak érte sëmit."[16]

A régiek kalendáriumaikban *Szent Györgyről* nevezték el e hónapot. A nép eredeti görög jelentése a termőföldet megmunkáló emberrel, a földmívelővel, a gazdálkodóval állt összefüggésben. A korai középkorban más színezetű háttér kezdett kapcsolódni a névhez: elsősorban *Georgiosz* nevű görög származású katonatisztnek állított emléket, aki vértanúságot halt keresztény hitéért. A keresztes háborúk idejéből a névhez másik legenda is hozzátapadt. *Szent György* lovag a sárkány megölésével megmenti *Szent Margit* királyleány életét, akit áldozatul szántak. A lovag tette egyben azt az értelmezést is segített elterjeszteni, hogy a sárkány megölése jelképesen a gonosz, a rossz megsemmisítését is jelentette.

Az a hiedelem járta, ha április 24-e, Szent György-nap előtt szólalnak meg a békák, akkor korán beköszönt a jó idő. Ahány nappal előbb hallatszik a hangjuk, annyival hamarabb lesz dér *Szent Mihály* (szept. 29.) napja előtt. *Laskón* ezen a napon tartották az első tavaszi vásárt. Úgy vélték, hogy dinnyét, uborkát a *laskai*[17] vásár napján kell vetni, hogy sok teremjen belőle. A másik hiedelem szerint *Szent György* napja előtt nem szoktak ágyneműt, párnát, dunyhát, se más ruhát a szekrényből kirakni szellőztetni, mert a családban beteg lesz valaki abban az évben.

Május – Pünkösd hava

A természet ebben az időszakban kezd igazán kinyílni: virágzik az orgona, a bodza, s ha meleg a hónap, még az akác és a hárs is kibontja virágait. *Drávaszög* népe úgy tartja, *A májusi eső áldás* vagy *A májusi eső aranyat ér.* Hogyisne lenne az, hisz a langyos csapadék e tájban neveli legjobban a vetést.

A *májusfák* a természet újjászületését szimbolizálják. Május elsejére virradóra állítják a lányos házak, meg néhol kocsmák elé. A fát titokban vágják ki a legények, egymásnak segítenek, s ki-ki annak állítja, aki érzelmileg közel áll hozzá. Májusfának fűzet vagy nyárfát választanak, s a falvak környékén elterülő ligeterdőkben vágják ki. Vállon, kocsin, a *kopácsiak* két csónakra fektetve viszik a faluba. A lányos ház előtt színes szalagokkal feldíszítik, néha italos üveg is kerül rá, majd az éjszakai órákban a legénytársaság felállítja a kapu közelében. A fa magassága, formája a legény érzelmeit hivatott szemléltetni. Ha

a leánynak és a szülőknek tetszik a májusfa, s főleg, aki állította, az egész fiútársaságot gazdagon megvendégelik itallal. A kisleányoknak is szokás májusfát állítani, őket édesapjuk lepi meg kisebb méretű, gazdagon felpántlikázott fával. Mindegyiket a hónap utolsó napján ássák ki ugyanazok, akik felállították. Ekkor sem marad el a megvendégelés.

Évszázados paraszti tapasztalat szerint május elején a melegedő időjárás hűvösre fordul, sokszor 12-én, 13-án és 14-én a hirtelen támadt hidegben a termés elfagy. A néphit szerint e dátumokra esik a *fagyosszentek, Pongrác, Szervác* és *Bonifác* napja. A hiedelem szerint fázó betegeket takargattak be saját ruháikkal. Azok megmaradtak, de ők a fagyhalál áldozatai lettek. *Drávaszög*-szerte a három napot fagyos napnak tartják, s úgy vélik, rossz időjárása azóta tart, amióta a három szent megfagyott. *Vörösmarton* termésjósló nap is. Azt mondogatják:

Sok bort hoz a három ác,
Szervác, Pongrác, Bonifác,
Ha felhőt egyiken se látsz.[18]

Az *Alfaluk*, valamint *Hercegszöllős* népe a 25-re eső *Orbán*-napot is fagyos napnak tartja. Akkor is nagy lehűlés szokott lenni, ami kárt tehet a termésben és a veteményekben, lecsípi a kukoricát.

Június – Szent Iván hava

Ebben a hónapban van pünkösd, a húsvétot követő ötvenedik nap, amelyet a keresztény egyház az egyik legfőbb ünnepként tart számon. Tulajdonképpen mozgó ünnep, váltakozva május 10-e és június 13-a közé esik. Időjárásából a szőlősgazdák a várható termésre következtettek. Ha pünkösdkor süt a nap, tartották a *Hegyalja* falvaiban, jó szőlőtermésre, sok borra lehet számítani. Ha rossz az időjárás, esik, a jóslat ellenkezője teljesül.

Medárd 8-án van, *Drávaszög* népének ajkán *Medárdus napja.* A szentté avatott *Medárd* püspök (+560) napjához időjárási regulák fűződnek. Zivataros nap, sokszor jégesőt hoz (*Karancs, Laskó*). A legutolsó fagyos nap, amit *Csúzán* így foglaltak regulába:

Medárd előtt ne várj nyárt,
Utána dér nem tesz kárt![19]

Negyvenes nap is: *Medárd*-nap időjárása ugyanis a néphit szerint befolyásolja az elkövetkező negyven nap időjárását. Ha esik, akkor még negyven napig kell esőre számítani. Napsütés esetén még negyven napig tart a jó idő, a szárazság. A *Medárd* napi eső a *Hegyalján* rossz bortermést jelentett. *Hercegszöllős* népének hite szerint az ezen a napon vetett káposztának nagy feje nő.

Huszonkilencedikén a *Péter-Pál*okat köszöntik. A népi hiedelem úgy tartja, ekkor szakad meg a búza gyökere, szőkülni kezd, s rövidesen aratni lehet.

Július – Szent Jakab hava

Huszadikán van *Illés* – az *Ószövetség* leghíresebb prófétájának, akit a római katolikus és az ortodox egyház is szentként tisztel – napja. A hiedelem szerint az *Úr* tüzes szekerén ragadta magához az égbe. Ekkor mindig megdörög az ég – tartják mindenütt. Gyakori a nagy vihar és a jégeső.

A naptárak 26-án *Anna* nevét mutatják, amely a héber *Hannah*ból terjedt el világszerte. Megalapozott a népszerűsége a dallamos névnek, hiszen jelentése: kegyelem, báj kecsesség. Az egyházi *Anna*-kultusz abba gyökerezik, hogy *Szent Anná*ban *Mária* édesanyját, *Jézus* öreganyját, dajkáját tisztelik, s a serénység, a szorgosság szimbóluma lett. A néphagyomány szerint ezen a napon megszakad a kender töve. Ekkor kell a vöröshagymát felszedni. *Vörösmarton* újabbkori szokás az *Anna*-bál.

Augusztus – Kisasszony hava

A *Csízió* ebben a hónapban mértékletességre inti olvasóit: „Kisasszony havában igen mértékletesen élj, ha akarod magad betegségtől megoltalmazni. Ne egyél káposztát, sem olyan étkeket, a melyek szaporítják a melancholiát" (*Csízió* 1909. 101.). Őszjelző hónap is.

Tizedikén van *Lőrinc* – akit az egyház vértanúként tart számon, amiért mágyán halt meg a hitéért – napja. Ha ekkor szép idő van, hosszú lesz az ősz. Tréfás szentencia szerint az ezután érő dinnye már kevésbé finom, *lőrinces*.

A hó kiemelkedő ünnepe 15-én *Nagyboldogasszony* vagy egyszerűbben *Nagyasszony*. Az egyház ekkor *Mária* mennybemenetelét, az ország oltalmába ajánlásának ünnepét tiszteli. A horvátok körében *Velika Gospa* néven vált ismertté. Az ünnephez fűződő hiedelmek: *Laskó* katolikusai azt tartották, hogy *Nagyboldogasszony* napján keresztet kell vágni a gyümölcsfába, hogy az egészséges legyen, és sokat teremjen. Ha eddig a napig a kukorica nem hányta haját, nem lehet termésre számítani. A hat napig áztatott kendert is ekkor kellett szárazra vinni.

A *Kétasszonynap* közötti időszakot, azaz *Nagyboldogasszony* és *Kisboldogasszony* (szept. 8.) terjedő jó három hetet kedvező, szerencsés időszaknak tekintették. *Kopács* halásznépe a vejszéhez és más célra akkor szedte a gyékényt, mert olyankor a legegészségesebb, nem kukacos.

Augusztus 20-án *István* királynak, a kereszténnyé vált magyarság első királyának ünnepe van. A népi hiedelemben negyvenes nap volt: negyven napig olyan lesz az időjárás, amilyen ezen a napon. A szép idő jó gyümölcstermést jelez, a rossz gyengét. Tréfásan azt is mondogatják, hogy ezen a napon vágják le a szúnyogkirályt, s ettől kezdve egyre kevesebb lesz ebből a rovarból.

A *Bertalan*okat 24-én köszöntik. Az egyház e napon *Bertalan* apostolról, a tímárok és vargák védszentjéről emlékezik meg, aki elevenen megnyúzva szenvedett vértanúhalált. A hiedelem szerint e nap éjszakáján kezdenek elköltözni a gólyák.

Szeptember – Szent Mihály hava

Népünk jól vélekedik erről a hónapról: *Szeptember szép ember*, de nyomban hozzáteszi, *október csúf ember, november rossz ember*, azaz az év hátre levő része már hideget, csapadékot rossz időt tartogat (*Lábadi* 1986. 196.). Lényegében hasonló jelentésű a következő szentencia is: *Szent Mihály nap után egy icce víz két icce sár.* Úgy tartották, hogy a 29-i *Szent Mihály*-napon elvetett gabonamagvak jó termést hoznak.

Október – Mindszent hava

A hó legelején, 6-án van *Brúnó* napja. Az *alfalu*siak közül a katolikusok úgy tudták, hogy aki ezen a napon születik, azt nem rontják meg a boszorkányok, mert táltos lesz belőle.

A meglódult naptár jeles napjaihoz fűződő szokások, hiedelmek mindegyike már a közelgő télre, a munkák befejezésére siettet és figyelmeztet. *Drávaszög*szerte 15-ét, *Teréz* napját szüretkezdőként tartják számon.

Huszonnyolcadikára esik *Simon-Judás*, a középkor óta számontartott kettős apostolünnep. Időjárásjelző regula fűződik hozzá, amely már a középkori diákság körében is ismert volt: *Eljön a Simon, Judás, dideregve fázik a gatyás.* Arra utal, hogy október 28-a körül már elő kell venni a melegebb ruhát, mert, akkorra hideg szokott lenni (*Lábadi* 1986. 183–184.).

November – Szent András hava

Tizenegyedikén a *Márton*ok ülik névnapjukat. A névhez a középkori *Márton, Tours* püspökének tisztelete is kötődik, aki *Európa*-szerte a nevezett időszak egyik legnépszerűbb szentje volt. A régi kalendáriumok a napot a gazdasági év jelentős zárónapjaként emlegetik, ugyanis ekkorra már a mezei munkák befejeződnek. Az *Alfaluk*ban telelőre ekkor hajtották be a gulyát. Időjósló nap. Általában úgy tudták, hogy *Márton* meghozza a hideget, a telet. *Eljött a Márton szürke lovon* vagy *Márton fehér lován nyergel* – mondják akkor, ha esni kezd a hó. Ha ezen a napon havazik, akkor még negyven napig lehet szánkózni (*Karancs*). Az ekkori hóesés a hosszú tél jele is (*Vörösmart, Csúza*). *Hercegszöllős* népe szerint *Ha Mártonkor a lúd jégen áll, karácsonykor sárban botorkál.* Jó idő esetén november 11 után három napig esik majd az eső (*Várdaróc*). A középkorban a jeles szent tiszteletére bort ittak, és kövér ludat ettek, ugyanis az akkori naptárakban az óév utolsó jeles napjának számított. *Bálint* Sándor szerint „a nagy áldomásozást még az is magyarázza, hogy a középkorban a karácsonyt megelőző negyvennapos bőjti időszak következett" (*Bálint* 1977. 467.). A valamikori *Márton*-napi lakmározásokkal függ össze a *várdaróci* szóláshasonlat is, ugyanis e napra tömték meg az első ludat: *Olyan kövér, mint a Márton-napi lúd* – mondják a mértéktelenül elhízott emberre. Ugyancsak a *Márton*-napjára vágott lúd csontjából próbáltak következtetni az időjárásra:

Márton libájának a csontja, ha veres, sok hó lesz (Laskó, Várdaróc). Csúzán ezzel szemben úgy tudják, ha a *Márton*-napi liba mellének a csontja fehér, szép tél lesz, de ha foltos, rövid, sáros lesz a tél. *Drávaszög*-szerte ismert hiedelem, hogy a *Márton*-napi tojást nem szabad elültetni, mert belőle kétfejű kisliba kel ki. Ha e nap reggelén először férfi lép be a házba, az elültetett tyúktojásokból sok kakas kel ki. Ha nő az első látogató, tyúkból lesz több (*Csúza*). *Sepsén* ekkor szokták egy hosszú póznával megverni a diófa ágait, hogy jövőre több termése legyen. A *Hegyalja* falvaiban úgy tudják, hogy *A bornak Szent Márton a bírája*, azaz erre az időre már megforr az újbor, s elválik, hogy milyen.

A november többek között a nagy névnapozások hónapja, hiszen ekkorra már megritkult az emberek mezei elfoglaltsága, s több idejük jutott a szórakozásra. S aligha véletlen, hogy e tájban szaporodnak meg a kalendáriumok jeles napjai, közöttük a népszerű női névnapok. Tizenkilencedikén a magyar női keresztnevek legkedveltebbjét, az *Erzsébet*et ünneplik. A név jeles viselője volt az *Árpád*ok leszármazottja, *II. András* és *Gertrud* leánya, aki az egyház tanítása révén a legnépszerűbb női szentté vált: a szegények, a magatehetetlenek, ispotályok, betegek védőszentje lett. Az *Erzsébet*-nap időjárásjelző: Ha ekkor csapadék hullik, enyhe lesz a tél. Ezenkívül mindenütt azt tartják, amilyen az időjárása, olyan lesz a december.

Huszonötödikén a katolikus egyház *Alexandriai Szent Katalin*, a legenda szerint szépséges és nagy műveltségű királylányról, vértanúról (meghalt 305 körül) emlékezik meg. A név jelentése: tiszta. A *Drávaszög*ben időjárási regula fűződik hozzá: *Katalin kopog, karácsony locsog*, azaz ha november 25-én fagy, karácsonykor enyhe lesz az idő (*Lábadi* 1986. 120.).

A hónap utolsó napján, 30-án az *András*ok ülik névnapjukat. A katolikus egyház a név legjelentősebb viselőjeként *András* apostolt tartja számon, akinek életéről nagyon kevés adat ismert. A hagyomány szerint X alakú kereszten halt vértanúhalált, s ezt a fajta keresztet andráskeresztnek ismerik. A néphagyományban a vallási motívumok elhomályosultak, a nap hiedelemvilága csak a párválasztáshoz kapcsolódik. *Laskói*: hagyomány „András napján a hajadon lányok, fiúk egész nap nem ësznek, nem isznak sëmmit. Fésülködni, mosakodni nem szabad. Este, amikor lëmënt a nap, és a fiatalság lë akar feküdni, mëg kell mosakodnia. A mosdó vizet nem szabad kiönteni, hanem az ágy mellé këll tënni, ahonnan lësz a feje. Ëgy vadonatúj törülközővel megtörülköznek. Evvel lëtakarják a vizüket. Mëgfésülködnek, a fésübe benne hagyják a hajukat, és a tükörrel együtt, amelyben nézték magukat, a fejük alá tëtték. Enni és inni még most së szabad. Abban az éjszakában mëg kell, hogy álmodja, hogy ki lësz a jövendőbeli párja. Ha a lányok azt álmodják, hogy ëgy kutya megharapja őket, annak lányfejjel gyereke lësz."[20]

December – Karácsony hava

Ahogy közeledik az esztendő vége, a naptárban úgy bokrosodnak az ünnepek. December 13-án a katolikus egyház is megemlékezik *Lucá*ról, e ritka nevű szentjéről, akinek alakja inkább a legendákból való, mintsem a valóságból.

Feltehetően előkelő *szicíliai* család leánya volt, aki szüzességet fogadott. Rokonai hiába unszolták és kényszerítették, hogy férjhez menjen, inkább a mártírhalált vállalta. Neve a lux, a fényesség szóval hozható összefüggésbe. A *Gergely*-naptár bevezetése előtt ez a nap volt a legrövidebb, dec. 13-ra esett ugyanis a téli napforduló. A naphoz gazdag szokás- és hiedelemanyag fűződik. A *Hegyalja* falvaiban sokkal bőségesebb, míg az *Alfaluk*ban kevésbé változatos *Luca* ünnepe. *Várdaro*con *Luca*-nap reggelén köszöntők járták a falut. Gyerekek *kotyol*tak. Ülve mondókát mondtak:

Kitty-kotty, galagonya kettő,
Az én tököm is kettő.
Úgy álljon a fejsze a fában,
Mint az én pöcsöm a lányba!

A ház asszonya azért ültette le őket a konyhában, mert másképp nem ült el a kotlós. Köszöntőjükért tojást kaptak ajándékba. Időjósló nap: *Ha Lucára fagy van, karácsonyra sár.* De ennek a megfigyelésnek a fordítottjában is hittek *Laskó*n. *Sepsé*n az e naptó karácsonyig terjedő szakasz alapján próbáltak következtetni a jövő év időjárására. A tizenkét nap mindegyike a következő esztendő egy-egy hónapjának felelt meg, s amilyen időjárás uralkodott a meghatározott napon, olyan lett a jövő év megfelelő hónapjáé is (14-e januáré, 15-e februáré stb.). A termésjóslással összefüggő *Luca*-búza sarjasztása az ősi természetvarázsló kultusszal hozható összefüggésbe. A búzát egy kis edénybe vetették, s karácsonyig kihajtott. *Sepsé*n a sarjak nagyságából a következő év termésének nagyságára is következtettek. A szerelmi jóslások napja is. A fiatalok elsősorban arra szerettek volna választ kapni különböző eljárások révén, milyen nevű lesz a házastársuk. *Luca*kor tizenkét nevet írtak fel cédulákra (lányok fiúkét, ők pedig a lányokét). Összehajtogatták mindegyiket, s naponként egyet a tűzbe vetettek. Olyan nevű lett életük párja, amilyen az utolsó cédulán állt (*Csúza, Sepse, Vörösmart*). *Csúzá*n tizenkét fokhagymagerezdet tűztek a földbe, s mindegyik mellé cédulára egy nevet írtak. Amelyik gerezd legelébb kihajtott, a mellette álló cédulán szereplő név lett a választotté. *Sepsé*n *Luca* napján a lányok kiálltak a szemétdombra, s amerről kutyaugatást vagy kakaskukorékolást hallottak, abba az irányba mentek férjhez. Azokban a családokban, amelyekben többen voltak testvérek, fiatalok nevüket ráírták egy-egy cédulára, s tésztagombócba gyúrták. Főzéskor amelyik gombóc legelőbb jött fel a víz színére, a benne szereplő nevű testvér ment férjhez, illetve nősült meg a következő évben legelőször. Mindenütt ismert tilalom, hogy ezen a napon nem szabad varrni, mert bevarrják a tyúkok fenekét, és azok majd nem tojnak. December 13-án abroncsba szórták a tyúkok eledelét, hogy ne kóboroljanak el, és egy helyre tojjanak (*Csúza, Laskó, Sepse, Vörösmart*). A baromfi hasznának biztosítását praktikák szolgálták: Piszkavassal megérintették a tyúkokat, s közben mondták: *Az én tyúkom tojj, tojj, tojj, / A szomszédé kotkodát (Csúza). Kopác*son is hasonló mondóka kíséretében piszkálták meg a tyúkokat, hogy tojásra serkentsék valamennyit: *Tyúkom, tyúkom, tojj tojást! A másé meg Kotkodácst! (Katona–Lábadi* 1986. 86). Ha valaki ezen a napon át-

megy a szomszédba, ott le kell ülnie, mert különben nem tojnak a tyúkok *(Csúza)*. A jobb tojáshozam érdekében e napon párnán kell ülni *(Vörösmart)*. A vendégeket feltétlenül le kell ültetni, hogy sok legyen a kotyos.[21] Ha *Luca*-kor asszonyvendég jön először a házba, sok tyúk és tojás lesz, ha férfi, akkor kakas kel ki több az elültetett tojásokból *(Vörösmart)*. Az sem jó, ha valamit kiadnak ezen a napon a házból, mert elviszik a szerencsét *(Csúza, Várdaróc)*. Az *Alfaluk*ban boszorkányos napnak tartják december 13-át. Mindenütt tudnak *Luca* székéről, amely hozzásegíti készítőjét, hogy felismerje, ki a boszorkány. A széket tizenhárom féle fából *(Sepse)* nem egyszerre, hanem karácsonyig kell elkészíteni. Mindennap csinálnak rajta valamit. Bőved este[22] készítői „Ezt a széket elvitték az éjféli misére. Ráültek, és látták a boszorkányokat, de a boszorkányok is látták őket. Elkezdték őket üldözni, akkor a legények mákot szórtak el mögöttük. A boszorkányok mëg ezt szedegették. A legény mihelyt hazaért, fokhagymát dugott a kulcslyukba, kést vágott a bal ajtófélfába, és keresztbe állította a söprűt. Így a boszorkányok nem mehettek be."[23] *Úgy készül, mint a Luca-szék* – mondják valamennyi helyen, ha valami nagyon lassan, hosszadalmasan készül. A boszorkányok leleplezésére szolgált a *Luca-ing* is: „Luca naptul kell varrni ëgy inget úgy, hogy a Luca naptul mindënnap valamennyit mëgvarrni. Karácsonyig kész lëgyen, hogy mire van az éféli mise. A Luca ingjét rá kellett vënni, mikor mënt az éféli misére, és akkor látta a boszorkánt. Vigyen mákot, mert ha nem sikerül neki kijutni és haza szökni, akkor szétcsupájják, akkor nagyon megverjék. De akkor úgy csináltak, hogy vitték a mákot, és mikor kigyitt a templomajtón, akkó szórta maga után. Azt ínekik mind fel këllett szënni, azt az apró kis mákot. És mire azt felszëdte, az hazaér. Addigra elmúlt az erejük, nem bírt sëmmit së csináni."[24] A *Drávaszög*ben függetlenül a felekezeti hovatartozástól, e régi napfordulóhoz kapcsolták a legtöbb szokást és hiedelmet.

A hónap utolja felé véget ér a *Luca*-naptól karácsonyig terjedő időszak, amelynek hiedelmeit áttekintettük. Kiegészítésül álljon itt, hogy a *laskói* régi öregek ezen időszak alatt nem hívták etetéskor a baromfit, mert a gazda szavára a boszorkányok és az ördögök is megjelentek!

Huszonnegyedikén tartják *bőved*et, azaz karácsony vigiliáját. E napra az egyház bőjtöt rendelt el. Valaha mind a katolikus, mind a kálvinista lakosság tartózkodott a húsfogyasztástól, kivéve halat ettek. A bőved napi ételekhez hiedelmek kötődtek: „Bőved este ëgy kis marék szalmát tësz a gazda az asztalra, fehér abrosszal lëtakarja, és a tetejére tëszi a kenyeret mëg ëgy almát. Vacsora után az almát elvágja annyi felé, ahány jószágja van az istállóban, hogy azok szépen fejlődjenek. A szalmából karácsony első napján minden állatnak ad pár szálat. A megmaradt szalmát eltették, és ha kotlós volt az udvarban, alá rakták."[25] Aki bőved este sült tököt evett, annak egész éven át nem fájt a torka. A mézzel elfogyasztott fokhagyma távol tartotta a boszorkányokat. Pár falat mézes kenyeret azért ettek, ha valaki megbántotta őket, könnyebben bocsáthassanak meg és békülhessenek ki. A diót mézbe mártogatva fogyasztották, hogy sokáig tüzes fiatalok maradjanak. A családfő egy almát annyi felé szelt, ahány tagú volt a család: akinek olyan darab jutott, amelyikben a mag ketté volt vágva, az beteg lett a következő évben. A családdal együtt elfogyasztott

almának varázserőt tulajdonítottak: „Aki eltéved, bárhol álljon meg ëgy percre, s kéri Jézust, hogy vezesse el azokhoz, akikkel együtt ette az almát bőved este, abban a pillanatban eszébe jut, hogy merre kell neki hazamënni."[26] A bőved esti asztalbontás után összegyűjtötték a morzsákat és más maradékokat, dióhéjat, fokhagymát. Ha beteg lett valaki, parázsra szórták, s megfüstölték vele, hogy gyógyuljon meg. A bővedhez fűződő hiedelmek főképp a kereszténység előtti, napfordulóhoz kötődő pogány szokásokból táplálkoznak. A termékenység, a bőség és egészség biztosításának érdekében hangzottak el.

Bőved este kántálók is járták a falvakat. Köszöntötték a karácsonyt, s ezért ajándékokat, diót, száraz[27] gyümölcsöt, pénzt kaptak. Az *alfalu*si köszöntés így zajlott le:

„Karácsonykor, vagyis bőved este elmëntek kántálni, vagyis énekelni az ablakok alá. Egyik kisfiú vagy -lány beköszöntött:

Szërëncsés jó estét kívánunk kigyelmeteknek,
Valamint az egész házi népnek.
Ëgy kis énekkel tiszteletet tennénk,
Ha a házigazdának terhére nem lennénk.
Teccik-ë vagy nem?

Volt olyan is, aki nem fogadta őket. Ott bekiabálták az ablakon:

Aki a kántálót be nem fogadja,
Küldje el az Isten taliga tolásra!

De leginkább elfogadták őket, ilyenkor a tarisznyák, kis kötények megteltek dióval, almával, szaloncukorkával, aszalt alma és szilva is akadt bőven, de a zsebek is megteltek aprópénzzel. De a felnőttek is elmëntek bőved este boldog karácsonyi ünnepeket kívánni a sógor, koma vagy jó barátnak, és ott énekeltek, imádkoztak egészen éjfélig. A gyerekek is sötétedéstől éjfélig jártak énekelni."[28]

Fennmaradt egy páratlanul értékes bőved esti református köszöntő is *Sepsé*ről. *Kiss* Lajos, a gyűjtőjének megállapítás szerint zenetörténeti különlegességnek számít *(Kiss* 1972. 46.). *Sepsén* is tisztességtudóan a gyerekek engedelmet kértek a köszöntésre:

„Szöröncsés joestét, uram, kigyelmennek!
Én a kigyelmetek házát megtisztelném,
Egypár vers énekkel a házigazdának
Terhére nem lennék.

Tetszik-e vagy nem? (A háziak felelik:) – Tetszik! (vagy) Igen! Ezután eléneklik az alábbi régi éneket:

Szívemnek titkos rejteke, elment csendes hejre,
Testemnek belső részeji: ízak, inak, erek,
Induljatok, víduljatok
Tagjaim, minden tettjeim!

Hol vagytok már, sirófimok, avagy sirobimok?
Sok, számos sereg angyalok, a mennyei karok?
Ma születék a Megváltó, kit Mária,
Szülőanyja törül gyenge ruhácskába.
Panaszképen foházkodik: fiján szánakozik,
Hogy urának s szent fijának bőcsühejhel fogadtatik."

A kántálók versben is köszönnek el:

„Örülj és örvendezz, Istennek serege,
A bűnös Ádámnak maradt csemetéje!
Vesd le gyászruhádat, mejbe vagy öltözve,
Végy örömet most, és ne légy keseredve,
Mert a Jézus Krisztus, e Világ megtartója,
Eljött, a bűnöknek megszabadítója,
Mert aki az ő nevét híjába nem veszi,
Az egek egébe örökössé teszi.
Szívemből kívánom."

Az ének tulajdonképpen egy XVII. századi dallamot őrzött meg, változatai a sárospataki diák-melodiáriumokban maradtak fenn. Eredeti dallamának alapja a *Cantus Catholici* (1651) 29. lapján olvasható *Beata immaculata* karácsonyi ének *(Kiss* 1972. 48.).

Még azt is megfigyelték, ha december 24-én sütött a nap, jó termést lehetett várni.

Huszonötödikét a kereszténység *Jézus* születése napjaként tartja számon. E naphoz már jóval kevesebb szokás és hiedelem fűződik, mint vigiliájához. Időjárási regula kötődik hozzá: *Fehér karácsony, fekete húsvét,* azaz ha e napon havazik, hólepel képződik, húsvétkor jó idő lesz. De a szólásmondás fordítottjában is hittek: *Fekete karácsony, fehér húsvét.* Mindenütt azt tartották, ha ekkor megsüti a nap a gyümölcsfákat, sok termést hoznak. Karácsony napjától kezdve nem főztek babot, nehogy kelésesek legyenek. Nem is mostak, mert azt hitték, amekkora ruhát teregetnek ki, akkora háziállatuk betegszik meg.

Bár az év végéig karácsony után alig marad pár nap, de ezek közül is több piros betűs, jeles ünnep népünk számára. Az egyház 26-án és 27-én két jeles szentjéről emlékezik meg. A legendák e napokhoz kötik *Szent István* vértanú és *Szent János,* az évangélista ünnepét. Egészen a XVIII. századig ezek a napok is a karácsonyi ünnepkörhöz tartoztak, mert akkor még hármasünnep volt december 25. Gyakorlatilag ebből az időszakból maradt fenn a verses névnapi köszöntés szokása is.[29] *Drávaszög*-szerte mindkettő jeles névnap. *János*-napi köszöntő szövege:

János, felvirradtál ma neved napjára,
Serkentsd ki álmodban hangos citerádban.
Kívánom, hogy éljünk több János-napokat,
Bú és bánat nélkül való hónapokat.

A te esztendeid sokra terjedjenek,
Hetvened vagy nyolcvanad évekre menjenek,
Szívemből kívánom, amíg tart életed,
Isten szent lelke maradjon veled.[30]

A névnapot köszöntő gyerekek diót, pénzt kaptak, a felnőtteket borral kínálták. A *János*-nap borult időjárásából jó termésre következtettek. A *Hegyalja* falvainak katolikusai bort szenteltettek, s egy cseppjét minden hordóba beleöntötték, hogy a bor ne romoljon el *(Penavin* 1981.[2] 15–16.).

Aprószentek napja (dec. 28.) a karácsonyi ünnepkör része. A liturgia és a szokásmagyarázó mondák szerint ez a nap azoknak a kisdedeknek az ünnepe, akiket *Jézus* kerestetésekor *Herodes* király megöletett. Ennek emlékére maradt fenn a kisgyerekek „megkorbácsolása", amely tulajdonképpen a *betlehemi* kicsinyek szenvedését idézi, de ugyanakkor a termékenység- és az egészségvarázslás emlékét is őrzi. A gyerekek a második világháborúig járták a falvakat, kezükben fűzvesszőből font korbácsot vittek. Bekéredzkedtek a házakhoz, s először mondókát adtak elő, *ódoricsoltak:*

Ódorics, ódorics,
Egészséges légy,
Beteg ne légy,
Keléses ne légy,
Apádnak, anyádnak szót fogadj
Ahova küldenek, szaladj![31]

Vagy:

Egészséges légy, keléses ne légy,
Ahová küldenek, szaladj!
Ha boré küldenek, vizet hozz,
Ha vízér küldenek, bort hozz![32]

Ezután fiúpajtásaikat, néha a felnőtteket is, a korbáccsal megveregették, amiért kisebb ajándékot, diót, édességet vagy pénzt kaptak. A hiedelem azt tartotta, hogy akit megódoricsoltak vagy megsubrikáltak,[33] nem lett keléses. Ha ezen a napon esett az eső, azt mondták, kelésesek lesznek a gyerekek.

A katolikus egyház az év utolsó napját, 31-ét, az új év vígiliáját *Szent Szilveszter* pápa (314–335) ünnepének nyilvánította. Elsősorban a fiatalok körében jósló eljárások kapcsolódtak hozzá: „*Szilveszter*kor a lányok csináltak tizenhárom papírost, és minden ëgyre ráírtak ëgy-ëgy férfi nevet. Eztet összegöngyölgették, és ëgy kis tisztába bele tapasztották, és forró vízbe bele főzték. Amelyik legelőször jött fel a víz tetejére, azt ki kellett kapni a lánynak, és amilyen név volt a papírosra ráírva, olyan nevű lëtt a férje."[34] Egy másik hiedelem: „*Szilveszter*kor a fiúk és lányok tollas pogácsát sütöttek. Minden egyes zsíros pogácsába beleszúrtak egy-egy kisebb libatollat, és amelyiké sütéskor megégett, az abban az évben meghalt."[35]

Alighogy az óra elütötte a tizenkettőt, a naptár átfordult az új évbe, jót, szerencsét kívánó köszöntők kopogtattak a házakba, s a szokások, hiedelmek ősi, íratlan törvények alapján ismétlődni kezdtek.[36]

[1] Az esztendőköszöntés számos *alfalusi* szövegét adta közre *Lábadi* Kl. 1980.
[2] *Ács* Gedeon (Bellye, 1819–1887, Csúza): református lelkész, a *Drávaszög* népéletének első tudós megfigyelője, a *kossuthi* amerikai emigráció tagja. Bővebben l. *Baranyai* 1977. 258–285., *Zombori* 1978–1979., 207–231., *Lábadi* 1984., 41–43., *Lábadi* 14–15., *Dékány* 1988., 14–15.
[3] nagyszemű babfajta
[4] Elm. Rupl János 41 é. (1980)
[5] Elm. Banai Józsefné Dani Julianna (1908). Gyűjt. Katona Imre és Lábadi Károly, 1979.
[6] Lyuk, odú
[7] szák
[8] a drávaszögi nyelvhasználatban mindig álarcos alakoskodó
[9] csónakot
[10] Bellye (Bilje)
[11] Elm. Dobszai Sándorné Lakatos Mária 45 é. (1980)
[12] egyházi adót fizető személy
[13] 1 icce = 0,84 liter
[14] 1 font = 0,56 kilogramm
[15] a fűzfa barkája
[16] l. a 11. jegyzetet!
[17] laskói
[18] l. a 4. jegyzetet!
[19] Elm. Király Ferencné Dobszai Éva 72 é. (1980)
[20] l. a 11. jegyzetet!
[21] kotlós
[22] karácsony napja előtti este, karácsony vigíliája
[23] Elm. Tür Andrásné Filó Erzsébet 69. é. (1980)
[24] Elm. Pópé Mária 60 é. (1980)
[25] l. a 11. jegyzetet!
[26] l. a 11. jegyzetet!
[27] aszalt
[28] l. a 11. jegyzetet! Ez a köszöntés a katolikus családok körében járta. A *Mennyből az angyal* karácsonyi éneket dalolták el a kántálás engedélyének megkapása után.
[29] Bővebb leírást és köszöntőszövegeket l. *Lábadi* 1980.
[30] Elm. Tórizs Gyula 52. é. (1980)
[31] Elm. Kőgyesi János 80 é. (1980)
[32] l. a 30. jegyzetet!
[33] a katolikus lakosság nyelvhasználatában az aprószenteki megvesszőzés neve
[34] l. a 11. jegyzetet!
[35] l. a 11. jegyzetet!
[36] Dolgozatom adatainak szolgáltatásáért szíves köszönetet mondok az alábbiaknak: Takács Györgyné Biszricán Erzsébet (80), Kiss János (69), Balog Ferencné Vágner Anna (80), Doda Ferencné Pőc Katalin (58), Lei Péter (62), Ábri Lajos (72), Fehér Lászlóné Oszváth Teréz (72) *Csúza;* Jáni Márton (58), Hájek Jánosné Kántor Rózsa (37), Ádám Jolán (61), Sója Lajos (60) *Hercegszöllős;* Vidra Lajosné Tatai Mária (68), Kozárné Kiss Margit (56), Kerekes Gyula (66), Kerekes József (70), Jagics József (73) *Karancs;* Balog János (60), Sándorka János (55), Molnár Jánosné Csepregi Mária (68), Darányi János (80), Koloszor Julianna (80) *Kopács;* Lindeman Antalné Ziku Anna (60), Séri Mihály (69),

Lápisz Jánosné Lakatos Ágnes (66), Munka Józsefné Farkas Mária (68) *Laskó;* Vince Sándor (71), Árki Józsefné Új Mária (76), Horváth Gyuláné Bálint Julianna (70), Kis Pál (43), Böjtös József (56) *Sepse;* Bocskoros Imre (68), Palkó Jánosné Hegedűs Mária (63), Szalai József (80), Czövek Sándor (77), Paczek Anna (67) *Várdaróc;* Tűr Andrásné Filó Erzsébet (69), Májer Józsefné Juhász Ilona (70), Bóni Józsefné Kis Katalin (69), Soós Péterné Juhász Etelka (66), Szécsenyi András (45) *Vörösmart.*

Irodalom

ÁCS Gedeon

1856–57 Bostoni Jegyzetek. Q. H. 2340. N. 2. Országos Széchényi Könyvtár kézirattára

BÁLINT Sándor

1976 *Karácsony, húsvét, pünkösd.* 2. kiad. Szent István Társulat, Bp.

1977 *Ünnepi kalendárium.* Szent István Társulat, Bp.

1980 *A szögedi nemzet.* A szögedi nagytáj népélete III. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79–2.

BARANYAI Júlia

1977 *Vízbe vesző nyomokon.* Fejezetek a Drávaszög történetéből. 2., bőv. kiadás. Forum Könyvkiadó, Újvidék

BERZE NAGY János

1940 Baranyai magyar néphagyományok I–III. Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Pécs

BOD Péter

1757 Szent Heortokrátes. In. *Magyar Athenas.* Válogatta, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta Torda István. Magyar Hírmondó, Magvető Könyvkiadó, Bp. 1982.

CSÁKY Károly

1987 *Hallottátok-e már hírét?* Madách Könyvkiadó, Bratislava

CSÍZIÓ, *vagyis a csillagászati tudománynak rövid és értelmes leírása.* Készült az 1909. évi kiadás szövege és a Landerer nyomdák fametszetei nyomán. Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1986.

DÉKÁNY Zsuzsanna

1988 Ács Gedeon közéleti munkássága csúzai éveiben. *Magyar Képes Újság,* XXXVII. évf. 1. sz., 1988. jan. 7., 14–15. 1.

DÖMÖTÖR Tekla

1979. *Naptári ünnepek, népi színjátszás.* 2. kiad. Akadémiai Kiadó, Bp.

FERENCZI Imre

1982 Drávaszögi és szlavóniai népszokások. In. *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére.* Módy György közreműködésével szerkesztette Balassa Iván–Ujváry Zoltán, Debrecen

GALEOTTO Marzio

1979 *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv.* Ford. Kardos Tibor. Magyar Helikon, Bp.

KATONA Imre – LÁBADI Károly

1980 *Erdők, mezők, vad ligetek.* Drávaszögi magyar népballadák. Forum Könyvkiadó, Újvidék

1986 *Szedem szép rózsámat.* Népi mondókák, versek, dalok a Drávaszögből és Szlavóniából. Forum Könyvkiadó, Újvidék

KISS Lajos

1972 Köszöntők a jugoszláviai magyar népzenében. In. *HITK,* IV. évf. 11–12. sz., 4384. 1., Újvidék

LÁBADI Károly

1984 *Laskaiak.* 2., bővített kiad. Eszék–Laskó

1986 *Ahogy rakod tüzed.* Drávaszögi magyar proverbiumok. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék

1987 Ács Gedeon szülőföldképe és néprajzi leírásai. *Magyar Képes Újság,* XXXVI. évf. 51. sz., 1987. dec. 17., 14–15. 1.

1987 *Kopácsi vízi élet.* Forum Könyvkiadó, Újvidék

LÁBADI Klára

1980 Köszöntők az Alfalukban. In. *Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv* 2. Eszék, 235–245. 1.

PENAVIN Olga

é. n., 1975., 1978. *Szlavóniai (kórógyi) szótár* I–III. Forum Könyvkiadó, Újvidék

1981 *A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórógyon).* Forum Könyvkiadó és a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

1981 Népi meteorológia és gazdaregulák a jugoszláviai magyar folklórban. In. *Hungarológiai Közlemények,* 13. évf. 4. (49.) sz., Újvidék, 477–497. 1.

UJVÁRY Zoltán

1980 *Népszokás és népköltészet.* Debrecen

VASAS Samu – SALAMON Anikó

1986 *Kalotaszegi ünnepek.* Gondolat, Bp.

ZOMBORI István

1978–79 Idegen népek – magyar emberek. Ács Gedeon naplójának földrajzi vonatkozásai, In. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve,* Szeged